

Irena Piotrowska

Pozycja i rola biegłego sądowego w świetle oczekiwań organu procesowego

Position and role of the court expert in the light of expectations of the legal proceedings agency

Prezes Sądu Okręgowego w Katowicach

Instytucja biegłego sądowego – to instytucja prawa procesowego uregulowana normami zawartymi w kodeksie postępowania cywilnego i w kodeksie postępowania karnego. Potrzeba skorzystania z opinii biegłych zarówno w postępowaniu cywilnym jak i w karnym wynika stąd, że dla rozstrzygnięcia sprawy obok znajomości przepisów prawnych niezbędne są określone wiadomości fachowe z różnych dziedzin nauki, techniki, sztuki, rzemiosła czy obrotu gospodarczego. O tym, czy do rozstrzygnięcia sprawy niezbędne są takie wiadomości specjalne decyduje sąd.

Okoliczności, że sędzia ma wiadomości z danej dziedziny, nie zwalniają sądu od przeprowadzenia dowodu z opinii biegłego, gdyż sędzia nie może zastępować biegłego (pozbawiłby także w ten sposób strony możliwości zadawania pytań i krytyki określonego poglądu). Wiedza sądu nie stanowi dowodu w sprawie, umożliwia jedynie i ułatwia sądowi ocenę dowodu z opinii biegłego. Organ procesowy nie może zrezygnować z opinii biegłego, jeżeli ustalenie faktu wymaga wiedzy specjalnej. Nie może też odrzucić wszystkich opinii specjalistycznych i przyjąć w danej sprawie własnego odmiennego stanowiska, byłoby to bowiem ustalanie faktów bez wymaganych dowodów (SN, 3.03.1981 roku, IV KR 271/80. OSNPG 8-9/198, poz. 101). Opinią biegłego jest zapatrywanie wyrażone w sądzie przez osobę nie zainteresowaną rozstrzygnięciem sprawy, która może udzielić sądowi fachowych informacji i wiadomości dla ustalenia i oceny okoliczności sprawy, ułatwiając tym samym sądowi właściwą ocenę fak-

tów i rozstrzygnięcie sporu. Biegli nie komunikują sądowi swoich spostrzeżeń o okolicznościach faktycznych sprawy (tak jak świadkowie lub strony), lecz wypowiadają co do tych okoliczności opinię na podstawie swoich wiadomości fachowych i doświadczenia zawodowego. Biegli formułują swoje sądy dopiero w procesie, na podstawie zebranych faktów oraz dowodów, i przekazują je sądowi. Są więc oni pomocnikami sędziego w ustalaniu lub ocenie okoliczności sprawy. Opinia biegłego może być przedmiotem krytyki stron, które mogą ją zwalczać wszystkimi dostępnymi środkami dowodowymi, jak również żądać powołania innego biegłego. Sąd nie jest związany opinią biegłego i powinien ją ocenić na równi z innymi środkami dowodowymi w ramach swobodnej oceny dowodów.

Bezkrytyczne przyjęcie opinii biegłego prowadziłoby do możliwości rozstrzygnięcia sprawy przez biegłego, a nie sąd orzekający.

Dowodu z biegłego nie wolno zastępować innymi dowodami. Jeżeli ustalenie danego faktu wymaga wiedzy specjalnej, to konieczne jest wezwanie biegłego, a nie posiłkowanie się innymi dowodami. Nie można zatem np. dokonać ustaleń dotyczących stopnia uszkodzenia ciała w oparciu o zaświadczenie lekarskie, a nie opinię biegłego. Nie można też rozstrzygać wątpliwości co do stanu psychicznego oskarżonego w oparciu o orzeczenia lekarskie wydane dla innych celów.

Według orzeczenia SN z 11 lipca 1969 roku ICR 140/69 (OSNP 1970, nr 5, poz. 85), zadaniem biegłego nie jest ustalanie stanu faktycznego sprawy,

lecz naświetlenie i wyjaśnienie okoliczności sprawy z punktu widzenia posiadanych przez biegłego wiadomości specjalnych przy uwzględnieniu zebranego i przedstawionego biegłemu materiału sprawy.

W orzeczeniu z 8 listopada 1976 roku I CR 374/76 (OSNCP 1977, nr 10, poz. 187) SN stwierdził, że nie jest dopuszczalne powoływanie się przez biegłego na własne spostrzeżenia o faktach, których ustalenie należy do sądu, dlatego też osobę, mającą takie własne spostrzeżenia należy przesłuchać jako świadka, czynności zaś biegłego powierzyć innej osobie. Do biegłego nie należy rozstrzyganie zagadnień prawnych; dlatego też w sprawie np. o ubezwłasnowolnienie nie jest dopuszczalne żądanie od biegłego psychiatry opinii co do tego, czy należy ubezwłasnowolnić osobę, której dotyczy postępowanie.

W orzeczeniu z 8 lipca 1994 roku II PRN 4/94 SN wskazał, że ocena przyczyny zgonu pracownika wymaga wiadomości specjalnych i dlatego musi być dokonana przez sąd po zasięgnięciu opinii biegłych sądowych – lekarzy właściwej specjalności, a nie wyłącznie na podstawie zeznań świadków.

W praktyce występują też tzw. opinie pozaprocesowe tj. udzielane poza postępowaniem, z zasady na prośbę strony. Opinia taka nie jest dowodem z opinii biegłego – w razie przedłożenia jej organowi procesowemu stanowi ona dokument będący informacją o dowodzie. Nie może ona zastąpić opinii biegłego, może natomiast dać asumpt do rozważenia potrzeby powołania nowych ekspertów lub zażądania od powołanego w sprawie biegłego uzupełnienia opinii w określonych kwestiach.

Sąd nie jest związany opinią biegłego. Ocenia ją w ramach swobodnej oceny dowodów. Swistość tej oceny polega na tym, że nie chodzi tu o kwestie wiarygodności jak przy dowodzie z zeznań świadków i stron, lecz o pozytywne lub negatywne uznanie wartości rozumowania zawartego w opinii i uzasadnienie, dlaczego pogląd biegłego nie trafił do przekonania sądu.

Z jednej strony konieczna jest kontrola z punktu widzenia zasad logicznego rozumowania i źródeł poznania, z drugiej – istotną rolę odgrywa stopień zaufania do wiedzy reprezentowanej przez biegłego.

Sąd nie może oprzeć oceny opinii wyłącznie na podstawie jej konkluzji, lecz powinien sprawdzić poprawność poszczególnych elementów składających się na trafność jej wniosków końcowych.

Wnioski biegłego w zasadzie powinny być jednoznaczne i stanowcze. Jeżeli jednak ze względu na brak wszystkich okoliczności faktycznych albo ze względu na aktualny stan wiedzy udzielenie opinii kategorycznej nie jest możliwe, czyni zadość obowiązkowi biegłego wskazanie przez niego stopnia prawdopodobieństwa.

Dopuszczenie dowodu z opinii biegłego zarówno w procedurze karnej jak i cywilnej wymaga postanowienia sądu (por. art. 194 k.p.k., art. 279 k.p.c.).

Osoba wyznaczona na biegłego może uchylić się od nałożonego na nią obowiązku tylko z ważnych powodów określonych w przepisach a to: art. 280 k.p.c. tj. z przyczyn, jakie uprawniają świadka do odmowy zeznań, a ponadto z powodu przeszkody, która uniemożliwia wydanie opinii. Przeszkodami uniemożliwiającymi wydanie opinii mogą być m.in. długotrwała choroba, długoterminowy wyjazd, brak wiadomości specjalnych w określonej dziedzinie wiedzy, opracowywanie trudnej i terminowej opinii w innej sprawie sądowej. Istniejąca przeszkoda musi uniemożliwiać wydanie opinii, nie wystarczy zatem przedstawienie trudności, trzeba wykazać niemożliwość jej sporządzenia.

Jeżeli przyczyna odmowy pokrywa się z powodami uzasadniającymi wyłączenie sędziego z mocy samej ustawy – art. 48 k.p.c. (jest stroną w sprawie, małżonkiem, krewnym lub powinowatym strony, sprawa dotyczy osób związanych z nim z tytułu opieki, kurateli lub przysposobienia, w sprawie, w której był lub jest pełnomocnikiem jednej ze stron) zwolnienie biegłego od obowiązku opiniowania jest obligatoryjne.

W procedurze karnej zagadnienie to uregulowane jest w art. 196 k.p.k., gdzie katalog okoliczności uzasadniających wyłączenie biegłego i zastąpienie innym poszerza się o osoby powołane w sprawie w charakterze świadków, osoby, które były świadkami czynu oraz jeżeli ujawnia się powody osłabiające zaufanie do wiedzy lub bezstronności biegłego albo inne ważne powody.

Stosownie do wymogów procedury karnej biegły ma obowiązek stawienia i złożenia opinii pod rygorem zastosowania kar porządkowych, przed rozpoczęciem przesłuchania biegłego uprzedza się o odpowiedzialności karnej za złożenie fałszywej opinii – odpowiedzialność karna biegłego za przestępstwo tzw. fałszu intelektualnego dotyczy tylko poświadczenia faktów, które poddają się weryfikacji z punktu widzenia ich prawdziwości lub fałszu, natomiast nie obejmuje samych ocen (wyrok SN z 7.12.2001 roku, IV KKN 536/97, OSNKW 3-4/2002, poz. 17).

Podobne obowiązki przewiduje postępowanie w sprawach cywilnych, gdzie za nieusprawiedliwione niestawiennictwo, za nieuzasadnioną odmowę złożenia przyrzeczenia lub opinii, także za nieuzasadnione opóźnienie złożenia opinii sąd zobowiązany jest skazać biegłego na grzywnę (art. 287 k.p.c.). Wysokość grzywny jest określona w art. 163 k.p.c. i wynosi kwotę do 1000 zł.

Niezależnie od grzywny sąd może zasądzić od biegłego zwrot kosztów. Na postanowienie skazujące biegłego na grzywnę przysługuje zażalenie.

Do wezwania i wysłuchania biegłych stosuje się ponadto odpowiednio przepisy o świadkach, z wyjątkiem przepisów o przymusowym sprowadzeniu (art. 289 k.p.c.).

Opinia biegłego powinna zawierać uzasadnienie. Biegli mogą złożyć opinię łączną. Jeżeli biegły nie może na razie udzielić wyczerpującej opinii, sąd wyznaczy dodatkowy termin do jej przedstawienia (art. 285 k.p.c.).

Opinia biegłego powinna zawierać określone elementy. Biegły przede wszystkim powinien wskazać czy jest stałym biegłym sądowym, czy powołano go tylko do danej sprawy oraz podać jaką jest jego specjalność. Następnie powinna być podana podstawa prawna wydania opinii i jej zakres wynikający z treści postanowienia dowodowego. W dalszej części biegły podaje stan faktyczny, na podstawie którego wydał opinię, opis metody i sposobu przeprowadzania badań. Po części opisowej następują wnioski biegłego. Powinny być one sformułowane jasno i wyływać logicznie z części opisowej. Ostateczne konkluzje biegłego powinny być uzasadnione w sposób, który pozwoli sądowi na sprawdzenie logicznego toku jego rozumowania. Według orzeczenia SN z 28.01.1968 roku II CR 534/68 sąd jest władny wskazać biegłemu czynności przygotowawcze, których ten powinien dokonać przed wydaniem opinii. Pogląd biegłego, że są one zbędne, nie wiąże sądu. Opinia łączna obejmuje nie tylko opinię kilku biegłych z tej samej dziedziny nauki, ale także opinię kompleksową kilku biegłych z różnych dziedzin nauki (każdy z biegłych przeprowadza badania cząstkowe w zakresie swojej specjalności, a następnie wszyscy biegli opracowują jedną opinię ze wspólną oceną i wnioskami.

W orzeczeniu z 7.04.1994 roku II URN 12/94 (OSNAPUS 1994, nr 4, poz. 71) SN stwierdził, że ocena inwalidztwa osoby, u której stwierdzono różnorodne schorzenia, wymaga łącznej opinii kilku biegłych.

W celu wydania opinii o stanie zdrowia psychicznego oskarżonego, sąd, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator, powołuje co najmniej dwóch biegłych lekarzy psychiatrów. Na wniosek psychiatrów do udziału w wydaniu opinii powołuje się ponadto biegłego lub biegłych innych specjalności. Biegli nie mogą pozostawać ze sobą w związku małżeńskim ani w innym stosunku, który mógłby wywołać uzasadnioną wątpliwość co do ich samodzielności. Opinia psychiatrów powinna zawierać stwierdzenia zarówno co do poczytalności oskarżonego w chwili popełnienia czynu, jak i jego

aktualnego stanu zdrowia psychicznego oraz zdolności do udziału w postępowaniu (art. 202 k.p.k.).

Przepis § 4, art. 202 k.p.k. określa odrębne, dodatkowe wymogi treści opinii psychiatrów. Opinia ta winna wypowiadać się zarówno co do poczytalności oskarżonego w chwili czynu jak i jego aktualnego stanu psychicznego, w tym zdolności do udziału w postępowaniu. Ma to istotne znaczenie, gdyż jest możliwość (względna) wyłączenia podejrzanego z udziału w posiedzeniu sądu w przedmiocie rozstrzygnięcia o umorzeniu postępowania z powodu jego niepoczytalności i zastosowania środka zabezpieczającego, jeżeli biegli uznają taki udział za niewskazany.

Opinia powinna zawierać ponadto wypowiedź co do potrzeby zastosowania wobec oskarżonego środka zabezpieczającego w postaci umieszczenia go w odpowiednim zakładzie zamkniętym. W orzecznictwie SN starano się formułować wymogi szczegółowe jakim winna odpowiadać opinia psychiatryczna. W wyroku z 17.10.1983 roku (II KR 214/83, OSNPG 4/1984, poz. 32) wskazano, że:

- a) opinia powinna zawierać opis metod i sposobu przeprowadzenia badań, określenie porządku, w jakim je przeprowadzono oraz przytaczać wszystkie argumenty oparte na okolicznościach, które mają związek z badanymi faktami, a które podbudowane są fachowymi wyjaśnieniami biegłych,
- b) biegli powinni w niej zająć stanowisko co do każdego faktu (dowodu) i na podstawie swoich wiadomości specjalnych wykazać, który z nich jest pomocny w określeniu stanu zdrowia psychicznego oskarżonego, a który nie i dlaczego,
- c) biegli powinni też ustosunkować się do każdego dokumentu dotyczącego leczenia oskarżonego oraz uwzględnić wyniki badań biegłego psychologa.

Sąd też przyjmuje się, iż niezbędnym warunkiem wydania przez biegłych lekarzy psychiatrów opinii nienasuującej zastrzeżeń jest wykorzystanie przez nich wszystkich dostępnych danych co do stanu zdrowia oskarżonego, a w szczególności danych zawartych w szpitalnych kartach informacyjnych, historiach chorób lub innych dokumentach lekarskich, jeżeli dokumenty takie istnieją, niezależnie od własnych badań ambulatoryjnych i innych danych uzyskanych z wywiadów lekarskich (zob. SN z 31.03.1980 roku, II KR 56/80, OSNPG 5/198, poz. 54). W razie zgłoszenia przez biegłych takiej konieczności, badanie psychiatryczne oskarżonego może być połączone z obserwacją w zakładzie leczniczym. Orzeka o tym sąd określając miejsce obserwacji (art. 203 k.p.k.).

Sąd może zażądać ustnego wyjaśnienia opinii złożonej na piśmie, może też w razie potrzeby zażądać dodatkowej opinii od tych samych lub innych biegłych.

W utrwalonej praktyce orzeczniczej zgodnie przyjmuje się, że biegły, który złożył opinię na piśmie w każdym przypadku – w postępowaniu cywilnym – zaś w postępowaniu karnym – w razie potrzeby – powinien być wezwany na rozprawę. Pominięcie wezwania biegłego, który złożył pisemną opinię jest sprzeczne z zasadą bezpośredniości i może być podstawą skargi apelacyjnej. Biegły musi stanąć przed sądem, aby strony mogły mu zadawać pytania.

Sąd może także zażądać opinii odpowiedniego instytutu naukowego lub naukowo-badawczego. Sąd może zażądać od instytutu dodatkowych

wyjaśnień bądź pisemnych, bądź ustnych przez wyznaczoną do tego osobę, może też zarządzić złożenie dodatkowej opinii przez ten sam lub inny instytut. W opinii instytutu należy wskazać osoby, które przeprowadziły badanie i wydały opinię.

Dowód z opinii instytutu podlega swobodnej ocenie dowodów na ogólnych zasadach. Biegły oraz instytut naukowy lub naukowo badawczy mają prawo żądać wynagrodzenia za stawiennictwo do sądu i wykonaną pracę.

Wysokość wynagrodzenia ustala sąd, uwzględniając kwalifikacje wymagane od biegłego, potrzebny nakład pracy i poświęcony czas a także w miarę potrzeby wydatki niezbędne do wykonania zleconej pracy. Na postanowienie sądu w przedmiocie przyznania wynagrodzenia przysługuje zażalenie.